

Wołodymyr Hulkewycz

ORCID: 0000-0002-9449-1431

Iwano-Frankowska prokuratura obwodowa

e-mail: hulkevych@ukr.net

Rodzaj artykułu: oryginalny artykuł naukowy

Karnoprawna ochrona dziedzictwa kulturowego w Ukrainie w sytuacji konfliktu zbrojnego¹

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, dobra kultury, ochrona karnoprawna, konflikt zbrojny, atak Rosji na Ukrainę

¹ Kilka uwag na temat używanej terminologii. Ustawodawstwo ukraińskie dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego nie zostało jeszcze skodyfikowane. Istnieje kilku ustaw, których przepisy nie są do końca spójne. Według art. 13 ustawy z dnia 8 czerwca 2000 r. o ochronie dziedzictwa kulturowego (Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy vid 8 chervnia 2000 r., nr 1805-III, VVR, 2000, nr 39, s. 333) obiekt dziedzictwa kulturowego to zabytek nieruchomy (*pamiatka*). W zależności od stopnia ważności istnieją zabytki o znaczeniu lokalnym i zabytki o znaczeniu narodowym. Ustawa dzieli obiekty dziedzictwa kulturowego na: archeologiczne, historyczne, obiekty sztuki monumentalnej, obiekty architektury, obiekty urbanistyki, obiekty sztuki ogrodowej i parkowej, obiekty krajobrazu oraz obiekty nauki i techniki (art. 2). Dlatego w niniejszym artykule terminy „obiekt dziedzictwa kulturowego” i „zabytek” są używane w rozumieniu polskiego prawa jako „zabytek nieruchomy”. Ustawodawstwo ukraińskie nie przewiduje pojęcia zabytek ruchomy. Ustawa definiuje „obiekty ruchome związane z obiektami nieruchomymi dziedzictwa kulturowego” — to jest elementy, grupy elementów obiektu dziedzictwa kulturowego, które mogą być od niego oddzielone, ale tworzą z nim jedną całość, a których rozdzielenie doprowadzi do utraty wartości archeologicznych, estetycznych, etnologicznych, historycznych, architektonicznych, artystycznych, naukowych lub kulturowych obiektu (art. 2). Ustawa zaś z dnia 21 września 1999 r. o eksporcie, imporcie i zwrocie dóbr kultury (Pro vvezennia, vyvezennia ta povernennia kulturnykh cinnosti: Zakon Ukrainy vid 21 veresnia 1999 r., nr 1068-XIV, VVR, 1999, nr 48, s. 405) definiuje termin „wartości kulturowe”, czyli dobra kulturalne lub dobra kultury (*kulturni cinnosti*), które są wyłącznie przedmiotami ruchomymi.

Wprowadzenie

Federacja Rosyjska bez żadnego powodu ani formalnego wypowiedzenia wojny 24 lutego 2022 roku zaatakowała terytorium Ukrainy i rozpoczęła organizowaną na dużą skalę akcję wojskową, którą obłudnie nazywa „specjalną operacją wojskową”. Od pierwszego dnia wojny wojska rosyjskie lekceważą międzynarodowe prawo humanitarne, prawa i zwyczaje wojenne, ostrzeliwując i bombardując ukraińskie miasta i wsie rakietami, bombami, ciężką artylerią i inną bronią.

W początkowej fazie wojny rosyjski najeźdźca zdołał zająć znaczną część niektórych terenów na północy, wschodzie i południu Ukrainy. Po odbiciu okupowanych wcześniej przez Rosję terytoriów obwodów kijowskiego, sumskiego i czernihowskiego ujawniono liczne dowody rosyjskich zbrodni wojennych przeciwko ludzkości. Rosyjscy żołnierze dokonali masakry ludności cywilnej w miastach Bucza, Gostomel i Irpin w obwodzie kijowskim, popełnili dziesiątki gwałtów i innych przestępstw seksualnych oraz zniszczyli budynki prywatne i komunalne, w tym obiekty dziedzictwa kulturowego. Ukradli dużą liczbę pojazdów, płodów rolnych, własności publicznej i prywatnej, w tym dóbr kultury.

Rada Najwyższa Ukrainy uznała trwające od 24 lutego działania wojsk rosyjskich na Ukrainie za ludobójstwo narodu ukraińskiego². Międzynarodowy Trybunał Karny wszczął postępowanie w sprawie oskarżenia Federacji Rosyjskiej o popełnienie ludobójstwa na narodzie ukraińskim³. Nie mam wątpliwości, że proces uznawania ludobójstwa narodu ukraińskiego, dokonywanego przez Rosję z przerwami od kilkuset lat, będzie długi.

Zaprzeczenie przez prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina samego faktu istnienia narodu ukraińskiego, jego własnej historii, języka i prawa do tworzenia niepodległego państwa, świadczy o intencjach agresora⁴. Barbarzyńskie niszczenie dziedzictwa kulturowego Ukrainy i wywóz dóbr kultury poza granice kraju są częścią nieludzkiej polityki ludobójstwa prowadzonej przez obecny rząd rosyjski.

Celami niniejszego artykułu są: zarysowanie zagrożeń dziedzictwa kulturowego Ukrainy w związku z atakiem Rosji na Ukrainę, analiza stanu implementacji konwencji międzynarodowych do ukraińskiego ustawodawstwa krajowego, ocena skuteczności kodeksu karnego Ukrainy (dalej: KKU) oraz zaproponowanie zmian w ustawodawstwie *de lege ferenda*.

² Uchwała Rady Najwyższej Ukrainy z dnia 14 kwietnia 2022 r. o oświadczeniu Rady Najwyższej Ukrainy „W sprawie popełnienia przez Federację Rosyjską ludobójstwa na Ukrainie” (Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy „Pro vchynennia Rosiyskoiu Federacieu henocydu ukrainskoho narodu: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy dsl 14 kvitnia 2022 r.), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (dostęp: 11.05.2022).

³ International Court of Justice, Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Ukraine v. Russian Federation*), <https://www.icj-cij.org/en/case/182> (dostęp: 11.05.2022).

⁴ V. Putin. „On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (dostęp: 11.05.2022).

1. Zagrożenia narodowego dziedzictwa kulturowego w związku z atakiem Federacji Rosyjskiej

W wyniku zmasowanego ostrzału raketowego, lotniczego i artyleryjskiego rosyjski najeźdźca zniszczył i uszkodził wiele obiektów ukraińskiego dziedzictwa kulturowego — zabytków o znaczeniu narodowym oraz lokalnym. Według stanu na dzień 11 maja 2022 roku Ministerstwo Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy odnotowało zniszczenie lub uszkodzenie 345 zabytków kultury⁵. Lista ta obejmuje również budynki sakralne, obiekty kultury i pomniki, nie wszystkie wpisane na listę obiektów dziedzictwa kulturowego.

Ważnymi dowodami niszczenia ukraińskich zabytków, kradzieży i wywozu dóbr kultury poza granice kraju są wiadomości, zdjęcia i filmy na portalach społecznościowych, zwłaszcza Facebooku i Telegramie.

Jednym z pierwszych aktów zniszczenia obiektów dziedzictwa kulturowego był nalot wojsk rosyjskich 25 lutego 2022 roku, który uszkodził w Czernihowie zabytek historyczny o znaczeniu lokalnym — dawny budynek sądu okręgowego Imperium Rosyjskiego (1904, nr ochronny 56-Czr)⁶.

Rosyjski agresor prowadzi intensywny ostrzał raketowy i artyleryjski Kijowa, w którym znajdują się zabytki wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO — sobór św. Zofii i przyległe budynki klasztorne oraz ławra Kijowsko-Pieczerska. Na szczęście te zabytki nie zostały jeszcze zniszczone, chociaż stolica Ukrainy jest codziennie atakowana. Napastnik wielokrotnie wystrzeliwuje rakiety na Lwów, którego historyczne centrum jest również wpisane na listę światowego dziedzictwa. W wyniku ataków raketowych zabytki Lwowa nie zostały zniszczone lub uszkodzone. Z powodu zmasowanego bombardowania lotniczego i ostrzału artyleryjskiego większość budynków w Mariupolu (w obwodzie donieckim), w którym znajdują się 113 zabytków historycznych i 4 zabytki sztuki monumentalnej, została zniszczona. Jednak w czasie działań wojennych i okupacji miasta niezwykle trudno ustalić zniszczenia obiektów dziedzictwa kulturowego, muzeów oraz bibliotek.

Według informacji z różnych źródeł internetowych w wyniku bombardowania 16 marca 2022 roku został zniszczony zabytek architektury o znaczeniu lokalnym — budynek Donieckiego Akademickiego Regionalnego Teatru Dramatycznego (1956–1960, nr ochronny 2056-Dn) w Mariupolu⁷. W Czernihowie uszkodzona została znaczna liczba obiektów dziedzictwa kulturowego. W szczególności 26 marca 2022

⁵ Ministerstvo kultury ta informacii noi polityky Ukrainy, *Recorded war crimes*, <https://mkip.notion.site/mkip/e9a4dfe6aa284de38673efedbe147b51?v=f43ac8780f2543a18f5c8f45afdce5f7> (dostęp: 11.05.2022).

⁶ Zob. <https://www.youtube.com/watch?v=PVZoO2YCoGg> (dostęp: 11.05.2022).

⁷ Ukrinform, *U centri Mariupola rosiiski zaharbnyky skynuly bombu i znyshchzyli Dramatychnyi teatr, de khovalysia sotni ludei*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3431607-u-centri-mariupola-zagarnbnyky-znisili-dramatichnyi-teatr-de-hovalisa-sotni-ludej.html> (dostęp: 11.05.2022).

roku ostrzał artyleryjski uszkodził zabytek architektury o znaczeniu narodowym — kościół św. Katarzyny (1710–1715, nr ochronny 816)⁸.

Na początku maja 2022 roku, podczas ostrzału Łysychańska, armia rosyjska zniszczyła budynek miejscowego gimnazjum (dawne koszary zakładów sodowych), zbudowany w XIX wieku, który był częścią zespołu belgijskiego dziedzictwa architektonicznego Łysychańska (1895, nr ochronny 140165)⁹. Muzeum narodowe filozofa i pisarza Hryhorija Skoworody we wsi Skoworodniwka w obwodzie charkowskim zostało zniszczone w ostrzale artyleryjskim w nocy 7 maja¹⁰.

W wyniku ataku Federacji Rosyjskiej i działań wojennych o różnym nasileniu część terytorium Ukrainy objęła okupacja przez wojska rosyjskie. Od 23 kwietnia 2022 roku niektóre regiony Ukrainy zostały odebrane przez Siły Zbrojne Ukrainy (obwody kijowski, czernihowski, sumski, żytomierski i mikołajowski), niektóre są nadal zajęte przez wojska rosyjskie (obwód chersoński, część obwodów charkowskiego, donieckiego, ługańskiego oraz zaporoskiego).

W osiedlach na okupowanym terytorium Ukrainy znajduje się duża liczba publicznych i prywatnych muzeów, instytucji archiwalnych i bibliotek, zawierających dobra kultury. W internecie pojawiają się doniesienia o niszczeniu budynków muzealnych oraz kradzieży dóbr kultury. Niestety cenne dobra kultury nie zostały zawczasu wywiezione w bezpieczne miejsca, niektóre z nich stały się już łupem chciwego i okrutnego wroga. W szczególności 27 lutego 2022 roku podczas walk we wsi Iwanków w obwodzie kijowskim rosyjscy okupanci zniszczyli budynek tamtejszego muzeum, w którym mieściło się kilkadziesiąt obrazów słynnej ukraińskiej artystki Marii Pryimaczenko¹¹. Wieś zajmowało wojsko rosyjskie do 1 kwietnia 2022 roku.

W kwietniu podczas walk w Mariupolu w obwodzie donieckim wojska rosyjskie i nielegalne formacje wojskowe z okupowanych obwodów donieckiego i ługańskiego zniszczyły budynek Muzeum Krajoznawczego, zawierającego ponad 53 tys. eksponatów, między innymi zbiór średniowiecznych kamiennych posągów, a także ponad 17 tys. książek¹². Jako że 22 kwietnia Mariupol był zajęty przez wojska rosyjskie, nie było można ustalić losu eksponatów muzealnych.

⁸ Chernihiv city, *Ponad 20 zlochiniv proty kulturnoi spadshchyny zafiksuvaly u Chernihovi*, <https://chernihiv.city/articles/205313/ponad-20-zlochiniv-proti-kulturnoi-spadshchini-ukraini-zafiksuvali-u-chernigovi> (dostęp: 11.05.2022).

⁹ Istorychna pravda, *Zruinovano pamiatku Belhiiskoi arkhitekturnoi spadshchyny Lysychanska*, <https://www.istpravda.com.ua/short/2022/05/3/161285/> (dostęp: 11.05.2022).

¹⁰ Ukrainska pravda, *OVA pokazala znyshchryni muzei Skovorody*, <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/7/7344617/> (dostęp: 11.05.2022).

¹¹ TSN, *Na Kyivshchyni okupanty znyshchly muzei z unikalnymi tvoramy Marii Pryimachenko: foto*, <https://kyiv.tsn.ua/na-kiyivschini-okupanti-znishchili-muzy-z-unikalnymi-tvorami-mariyi-priymachenko-foto-1991434.html> (dostęp: 11.05.2022).

¹² LB.UA, *Okupanty znyshchly kraieznavchyi muzei u Mariupoli*, https://lb.ua/culture/2022/04/19/513936_okupanti_znishchili_kraieznavchyi_muzy.html (dostęp: 11.05.2022).

„The New York Times” doniósł 30 kwietnia 2022 roku, że rosyjscy najeźdźcy ukradli złoty scytyjski skarb z Muzeum Historii Lokalnej w Melitopolu¹³. Dowodem na to ma być wyemitowany w rosyjskiej telewizji film, na którym mężczyzna w białym fartuchu demonstruje ów cenny artefakt. Obwodowa Administracja Wojskowa Zaporozża natychmiast temu zaprzeczyła, dlatego informacja wymaga weryfikacji¹⁴. Co ciekawe, to dobro kultury odnaleziono w 1954 roku w pobliżu Melitopola, władze sowieckie chciały wówczas wywieźć do Związku Radzieckiego i wyeksponować w Ermitażu. Współczesna Rosja kontynuuje politykę kolonialną Związku Radzieckiego wobec dziedzictwa kulturowego narodów, które starała się zasymilować.

Losy muzealnych i archiwalnych dóbr zachowanych w Chersoniu i mniejszych miastach regionu Chersonia i Zaporozża są zupełnie nieznane. W internecie można znaleźć wiele innych informacji o uszkodzeniu lub zniszczeniu obiektów dziedzictwa kulturowego oraz grabieży dóbr kultury.

2. Międzynarodowa prawna i krajowa ochrona prawnokarna dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego

Historia ludzkości od czasów starożytnych pokazuje, że wszelkim konfliktom zbrojnym i wojnom towarzyszy niszczenie przez najeźdźców wyjątkowych budowli, w tym świątyni, grabież dzieł sztuki i różnych artefaktów. Dlatego filozofowie i uczeni potępiali niszczenie obiektów sakralnych i rabunek dzieł sztuki¹⁵. Jednak dopiero w XIX wieku poszczególne państwa podjęły się wprowadzenia ochrony prawnej dóbr kultury na wypadek konfliktów zbrojnych. Pierwszą próbą na szczeblu krajowym była instrukcja dowodzenia Armią Stanów Zjednoczonych na polu bitwy, opracowana przez prof. F. Libera i wprowadzona w życie podczas wojny domowej rozkazem prezydenta USA Abrahama Lincolna nr 100 z dnia 24 kwietnia 1863 roku¹⁶.

¹³ J. Gettleman, O. Chubko, *Ukraine says Russia looted ancient gold artifacts from a museum*, „The New York Times” 30.04.2022, <https://www.nytimes.com/2022/04/30/world/europe/ukraine-scythia-gold-museum-russia.html> (dostęp: 11.05.2022).

¹⁴ Radio Svoboda, *Skifske zoloto ne v okupantiv, yoho vdalosia vriatuvaty — Zaporizka OVA*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skifske-zoloto-ukrayina/31827276.html> (dostęp: 11.05.2022).

¹⁵ A.F. Vrdoljak, *Cultural Heritage in Human Rights and Humanitarian Law*, [w:] *Human Rights and International Humanitarian Law*, red. O. Ben-Naftali, Oxford 2009, s. 250–254; H. Schreiber, *Wprowadzenie — zarys historii idei ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych*, [w:] *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*, red. K. Zalasieńska et al., Warszawa 2014, s. 19, 20; C.J.S. Forrest, *The Doctrine of Military Necessity and the Protection of Cultural Property during Armed Conflicts*, „California Western International Law Journal” 37, 2007, nr 2, s. 182–190.

¹⁶ International Committee of The Red Cross, *Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code)*. 24 April 1863, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/110> (dostęp: 11.05.2022).

Pierwszym międzynarodowym aktem ochrony dziedzictwa kulturowego w trakcie konfliktów zbrojnych była deklaracja przyjęta w 1874 roku na międzynarodowej konferencji w Brukseli zwołanej z inicjatywy Czerwonego Krzyża w wyniku zniszczenia katedry w Strasburgu podczas wojny francusko-pruskiej 1870–1871¹⁷. Deklaracja nie została ratyfikowana, ale miała wpływ na dalszy rozwój międzynarodowej ochrony prawnej dóbr kultury.

Przed pierwszą wojną światową w Hadze przyjęto kilka konwencji: w 1899 roku Konwencję o prawach i zwyczajach wojny lądowej (dalej: II Konwencja haska)¹⁸, w 1907 roku — konwencję o tej samej nazwie (dalej: IV Konwencja haska) wraz z załącznikiem (rozporządzeniem o prawach i zwyczajach wojny lądowej)¹⁹, Konwencję o bombardowaniu sił morskich podczas wojny (dalej: IX Konwencja haska)²⁰.

Konwencje te przewidywały konieczność podjęcia działań w celu zachowania zabytkowych obiektów sakralnych, artystycznych i naukowych, jeśli nie są wykorzystywane do celów wojskowych. Zabronione było zajmowanie, niszczenie lub umyślne uszkodzanie instytucji religijnych, oświatowych, naukowych i artystycznych, zabytków, dzieł sztuki i dzieł naukowych.

Chociaż II, IV i IX konwencje haskie ratyfikowało wiele państw, podczas pierwszej wojny światowej unikatowe zabytki, takie jak katedra w Reims we Francji, doznały uszkodzeń, część zniszczono. Podejmowane przez rządy alianckie próby ścigania winnych łamania międzynarodowych konwencji dotyczących praw lub zwyczajów wojennych, w tym zniszczenia zabytków, się nie powiodły²¹.

W okresie międzywojennym wysiłki naukowców, osób publicznych i organizacji na rzecz polepszenia ochrony prawnej dziedzictwa kulturowego nie doprowadziły do uchwalenia nowych międzynarodowych aktów prawnych. Czyny zakazane zawarte w wymienionych konwencjach nie były wystarczającym powodem do wprowadzenia do ustawodawstwa państw uczestniczących odpowiedzialności karnej za ich popełnienie. Prerażające kradzieże dzieł sztuki i niszczenie zabytków popełniane w czasie

¹⁷ International Committee of The Red Cross, Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/135> (dostęp: 11.05.2022).

¹⁸ International Committee of The Red Cross, Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899, <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=CD0F6C83F96FB459C12563CD002D66A1&action=openDocument> (dostęp: 11.05.2022).

¹⁹ International Committee of The Red Cross, Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907, <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=4D47F92D F3966A7EC12563CD002D6788&action=openDocument> (dostęp: 11.05.2022).

²⁰ International Committee of The Red Cross, Convention (IX) concerning Bombardment by Naval Forces in Time of War. The Hague, 18 October 1907, <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=F13F9FFC628FC33BC12563CD002D6819&action=openDocument> (dostęp: 11.05.2022).

²¹ D.O. Kowal, *Mizhnarodno-pravovi zakhyst kulturnykh cinnosti u zv'iazku zi zbroinym konfliktom*. Dysertacja, Odesa 2014, s. 32–33.

drugiej wojny światowej skutkowały koniecznością przyjęcia specjalnej konwencji międzynarodowej, którą uchwalono pod auspicjami nowo utworzonej Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO).

W dniu 14 maja 1954 roku w Hadze w Holandii państwa członkowskie Organizacji Narodów Zjednoczonych podpisały Konwencję o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego (dalej: Konwencja)²². Definiuje ona pojęcie dóbr kulturalnych (dóbr kultury) i zapewnia im szczególną ochronę.

W rozumieniu tego aktu uważa się za dobra kulturalne, bez względu na ich pochodzenie oraz na osobę ich właściciela:

Art. 1 a) dobra ruchome lub nieruchome, które posiadają wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu, na przykład zabytki architektury, sztuki lub historii, zarówno religijne, jak świeckie; stanowiska archeologiczne; zespoły budowlane posiadające jako takie znaczenie historyczne lub artystyczne; dzieła sztuki, rękopisy, książki i inne przedmioty o znaczeniu artystycznym, historycznym lub archeologicznym, jak również zbiory naukowe i poważne zbiory książek, archiwaliów lub reprodukcji wyżej określonych dóbr;

b) gmachy, których zasadniczym i stosowanym w praktyce przeznaczeniem jest przechowywanie lub wystawianie dóbr kulturalnych ruchomych, określonych pod lit. a), na przykład muzea, wielkie biblioteki, składnice archiwalne, jak również schrony mające na celu przechowywanie w razie konfliktu zbrojnego, dóbr kulturalnych ruchomych, określonych pod lit. a);

c) ośrodki obejmujące znaczną ilość dóbr kulturalnych określonych pod lit. a) i b), zwane w dalszym ciągu „ośrodkami zabytkowymi”²³.

Ponadto art. 28 zobowiązuje układające się państwa do podjęcia, w ramach swoich systemów prawa karnego, wszelkich środków koniecznych, ażeby osoby, które dopuściły się naruszenia Konwencji lub nakazały jej naruszenie, były bez względu na swoje obywatelstwo ścigane i by dosięgły je sankcje karne bądź dyscyplinarne.

W tym samym dniu państwa członkowskie ONZ podpisały Protokół do Konwencji haskiej (Protokół pierwszy), w którym zgodnie z art. 1–3 państwa-strony Konwencji zobowiązały się do:

— zapobiegania wywozowi dóbr kultury z terytoriów okupowanych przez siebie w czasie konfliktu zbrojnego;

— ochrony dóbr kulturalnych wwiezionych na ich terytorium, a pochodzących bezpośrednio lub pośrednio z jakiegokolwiek terytorium okupowanego;

— zwrócenia po zakończeniu działań wojennych właściwym władzom terytorium poprzednio okupowanego dóbr kulturalnych znajdujących się na swoim terytorium.

Państwa-strony Konwencji 26 marca 1999 roku zatwierdziły Protokół drugi, w którym zidentyfikowano możliwe rodzaje przestępstw.

²² Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention 1954, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (dostęp: 11.05.2022).

²³ <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1954-1.html>.

Art. 15 1. Każda osoba popełnia przestępstwo w rozumieniu niniejszego protokołu, jeżeli celowo i z naruszeniem konwencji lub niniejszego protokołu dopuszcza się któregośkolwiek z następujących czynów:

- a) czyni celem ataku dobro kulturalne objęte ochroną wzmocnioną;
- b) wykorzystuje dobro kulturalne objęte ochroną wzmocnioną lub jego najbliższe otoczenie do wsparcia działań wojskowych;
- c) powoduje rozległe zniszczenia lub zawłaszcza dobro kulturalne objęte ochroną na mocy konwencji lub niniejszego protokołu;
- d) czyni dobro kulturalne objęte ochroną na mocy konwencji i niniejszego protokołu celem ataku;
- e) dokonuje kradzieży, rabunku lub przywłaszczenia bądź popełnia akty wandalizmu skierowane przeciwko dobrom kulturalnym objętym ochroną na mocy konwencji²⁴.

Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka (dalej: USRR) ratyfikowała Konwencję i Protokół pierwszy 6 lutego 1957 roku, a niepodległa Ukraina przystąpiła do Protokołu drugiego 30 czerwca 2020 roku²⁵.

Mimo szybkiej ratyfikacji Konwencji w kodeksie karnym USRR z 1960 roku nigdy nie wprowadzono odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciwko dobrom kultury podczas konfliktu zbrojnego.

Dopiero wraz z przyjęciem kodeksu karnego Ukrainy w 2001 roku w art. 438 „Naruszenie praw i zwyczajów wojennych” rozdział XX „Zbrodnie przeciwko pokojowi, bezpieczeństwu ludzkości i prawu międzynarodowemu” ustanowiono odpowiedzialność karną za „*rozhrabuvannia* wartości narodowych na okupowanych obszarach”:

Artykuł 438. Naruszenie prawa i zwyczajów wojny

1. Okrutne postępowanie z więźniami wojskowymi lub ludnością cywilną, wygnanie ludności cywilnej do przymusowych robót, *rozhrabuvannia*²⁶ wartości narodowych na okupowanych obszarach, stosowanie środków prowadzenia wojny zabronionych międzynarodowym prawem, inne naruszenie prawa i zwyczajów wojny przewidzianych w umowach międzynarodowych ratyfikowanych przez Radę Najwyższą Ukrainy, a także wydanie nakazu o dokonanie takich działań — podlega karze pozbawienia wolności od lat 8 do 12.

2. Te same czyny w przypadku, gdy były połączone z zamierzonym zabójstwem — podlegają karze pozbawienia wolności od lat 10 do 15 lub dożywotnego pozbawienia wolności²⁷.

Określone przestępstwo popełnia się z zamiarem bezpośrednim, jego sprawcą jest podmiot ogólny.

²⁴ Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, 26 March 1999., <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130696> (dostęp: 11.05.2022).

²⁵ Pro przyłączenia Ukrainy do Druhoho protokołu do Haazkoi Konvencii pro zakhyst kulturnych cinnosti u razi zbroinoho konfliktu 1954 r.: Zakon Ukrainy vid 30 kvitnia 2020 r. nr 585-IX. VVR, 2020 r., nr 39, s. 293.

²⁶ Słowo *rozhrabuvannia* jest dość archaiczne, jego znaczenie zostanie wyjaśnione dalej.

²⁷ Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. nr 2341-III, VVR, 2001, nr 25–26, art. 131 (przeł. W.H.).

Należy zauważyć, że w art. 438 KKK ustawodawca połączył wszystkie karalne naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego bez ich wyraźnego określenia, zgodnie z treścią międzynarodowych konwencji ratyfikowanych przez Ukrainę.

Analizując przestępstwo przeciwko dziedzictwu kulturowemu określone w tym artykule KKK, uczeni rozważają tylko taki czyn jak „*rozhrabuvannia* wartości narodowych”. Nie zmieniając tradycji, wyrażę swoje poglądy na temat tej zbrodni.

Niezwykle zwięzłe określenie czynów przestępczych, przedmiotu ingerencji i miejsca popełnienia jako „*rozhrabuvannia* wartości narodowych na terytoriach okupowanych” trudno jednak uznać za udane. Sformułowanie to w ogóle nie odpowiada rodzajom możliwych przestępstw przeciwko dobrom kultury określonym w Konwencji i protokołach.

Przede wszystkim spróbujmy ustalić treść przedmiotu ingerencji przestępczej — „wartości narodowe”. Oprócz zawarcia tego terminu w art. 438 KKK oraz wzmianki w tekście ustawy z dnia 19 czerwca 2003 roku o bezpieczeństwie narodowym Ukrainy²⁸ jego treść nie jest w żaden sposób określona.

W literaturze naukowej autorzy różnie definiują pojęcie wartości narodowych. W szczególności K. Zadoya uznaje wartości narodowe za przedmiot przestępstwa z art. 438 KKK, chronione konwencjami genewskimi o ochronie ofiar wojny z 1949 roku²⁹. Cudze mienie lub dobra kultury chronione Konwencją³⁰. M. Myronova definiuje również wartości narodowe jako każdą własność narodową, państwową lub własność poszczególnych osób prawnych i osób fizycznych, w stosunku do której państwo ustanowiło szczególny reżim ochronny, w tym dobra kultury³¹. V. Bazov jest zdania, że za wartości narodowe należy uznać obiekty dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, a także dobra kultury³².

Zatem wartości narodowe będące przedmiotem przestępstwa z art. 438 KKK przede wszystkim muszą być dobrami kultury określonymi w ustawie z dnia 21 września 1999 roku o eksporcie, imporcie i zwrocie dóbr kultury, czyli wpisanymi do Państwowego Rejestru Narodowego Dziedzictwa Kulturowego oraz Narodowego Zasobu Archiwalnego lub Zbioru Muzeów Ukrainy.

Pewne jest, że wartości narodowe to także obiekty dziedzictwa kulturowego — zabytki o znaczeniu lokalnym lub państwowym, które podlegają ochronie prawnej zgodnie z ustawą z dnia 8 czerwca 2000 roku o ochronie dziedzictwa kulturowego.

²⁸ Pro nacionalnu bezpeku: Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r., nr 964-IV, VVR, 2003, nr 39, s. 351. Ustawa nie definiuje pojęcia wartości narodowych.

²⁹ Geneva Conventions of 1949 and Additional Protocols, and their Commentaries, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp?redirect=0> (dostęp: 11.05.2022).

³⁰ *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*, red. M.I. Melnyk, M.I. Khavronik, Kyiv 2019, s. 1361.

³¹ M.O. Myronova, *Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychaiv viyny*. Dysertacia, Dnipropetrovsk 2008, s. 75.

³² V.P. Bazov, *Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychaiv viyny (analiz skladu zloczynu)*. Dysertacia, Kharkiv 2008, s. 64–66.

Ustawodawca wskazał także czyny przestępcze skierowane przeciwko dziedzictwu narodowemu, określając je jako *rozhrabuvannia*. Pojęcia tego nie użyto w żadnym ukraińskim akcie normatywnym. Słownik języka ukraińskiego termin ten definiuje jako „kradzież lub zabieranie czegoś siłą”³³.

Ukraińscy naukowcy różnie określają stronę przedmiotową tego przestępstwa. Zdaniem S. Jacenki *rozhrabuvannia* wartości narodowych na terytoriach okupowanych to przejmowanie tych wartości przez okupanta na jego korzyść, co zwykle wiąże się z ich eksportem³⁴. W. Kyryczko charakteryzuje ten czyn jako arbitralne zagarnięcie wartości narodowych, połączone z przeniesieniem praw własności na rzecz innego państwa lub jednostek, a także, co do zasady, z wywozem poza terytorium okupowane³⁵. M. Chawroniuk pojmuje *rozhrabuvannia* wartości narodowych na terytoriach okupowanych jako ich usuwanie z zastosowaniem środków przymusu z muzeów, innych pomieszczeń i magazynów, mieszkań lub innego mienia osób poza terytorium okupowane w celu stania się własnością innego państwa lub osób³⁶. M. Myronova definiuje *rozhrabuvannia* wartości narodowych na okupowanych terytoriach jako przymusowe zajęcie mienia narodowego w wyniku kradzieży, rabunku, włamania, oszustwa lub sprzeniewierzenia i wywiezienia z terytoriów okupowanych w celu przywłaszczenia przez inne państwo lub osoby³⁷.

Nawet pobieżna analiza strony przedmiotowej tej zbrodni wskazuje na niewystarczającą ochronę prawnokarną obiektów dziedzictwa kulturowego podczas konfliktu zbrojnego. W szczególności ustawodawca bardzo nieprecyzyjnie określił działania niezgodne z prawem w stosunku do wartości narodowych, za co przewidziana jest odpowiedzialność karna.

Termin *rozhrabuvannia* jest zbliżony do pojęcia „grabież”, które zgodnie z częścią 1 art. 186 KKU określa się jako jawną kradzież cudzego mienia. Jednak na przykład V. Bazov uważa, że przestępstwo z art. 438 KKU, oprócz grabieży, może zostać popełnione w ataku na obiekty dziedzictwa kulturowego lub przyrodniczego, ich uszkodzenie, zniszczenie lub bezprawną rekwizycję³⁸. Oczywiście jest jednak, że *sensu stricto* grabież i zniszczenie lub uszkodzenie nie są terminami jednoznacznymi.

Nieuzasadnione jest ograniczanie odpowiedzialności karnej za *rozhrabuvannia* wartości narodowych tylko do terytorium okupowanego, gdyż bezprawne ingerencje w dziedzictwo kulturowe dokonywane są nie tylko na tym terytorium, lecz także podczas działań wojennych, które nie zakończyły się zajęciem obszaru.

³³ *Slovyk ukrainskoi movy v 11 tomach*, t. 8, Kyiv 1977, s. 657.

³⁴ *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*, red. S.S. Yacenko, Kyiv 2006, s. 820.

³⁵ *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar*, red. V.V. Stashys, V.Y. Tacyi, Kharkiv 2006, s. 1146.

³⁶ *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna*, red. M.I. Melnyk, V.A. Klymenka, Kyiv 2004, s. 622.

³⁷ M.O. Myronova, *op. cit.*, s. 114, 115.

³⁸ V.P. Bazov, *op. cit.*, s. 92.

Ukraińscy uczeni ograniczają się do analizy grabieży wartości narodowych, uznając ten czyn za zbrodnię przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Jednak art. 438 KKK uznaje za przestępstwo także inne naruszenia praw i zwyczajów wojennych, przewidzianych w umowach międzynarodowych ratyfikowanych przez Radę Najwyższą Ukrainy. Moim zdaniem wskazanie innych naruszeń praw i obyczajów wojennych pozwala na uznanie za przestępstwa z art. 438 KKK wszystkich czynów wymienionych w art. 15 Protokołu drugiego do Konwencji.

Po okupacji przez Federację Rosyjską Autonomicznej Republiki Krymu oraz niektórych części obwodów donieckiego i ługańskiego ukraińscy naukowcy podkreślają potrzebę zmiany artykułu o odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciwko dziedzictwu kulturowemu w czasie konfliktu zbrojnego³⁹.

Mimo niedoskonałej typizacji przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu podczas konfliktu zbrojnego w Ukrainie istnieje odpowiedzialność karna za inne niebezpieczne działania popełnione przeciwko dziedzictwu kulturowemu. W szczególności części 2–4 art. 298 KKK określają odpowiedzialność karną za umyślne nielegalne zniszczenie, burzenie lub uszkodzenie obiektów dziedzictwa kulturowego, art. 298¹ KKK — za umyślne zniszczenie, uszkodzenie lub ukrycie dokumentów lub dokumentów unikatowych Narodowego Zasobu Archiwalnego.

W warunkach działań wojennych i utraty kontroli nad niektórymi odcinkami granicy państwowej Ukrainy niezwykle groźne jest niebezpieczeństwo eksportu wartości kulturowych poza granice państwa.

Dekretem Prezydium Rady Najwyższej USRR z dnia 10 lutego 1988 roku ratyfikowano Konwencję dotyczącą środków zmierzających do zakazu nielegalnego przywozu, wywozu i przenoszenia własności dóbr kultury i zapobiegania im (dalej: Konwencja z 1970 roku)⁴⁰, przyjętą 17 listopada 1970 roku na XVI Konferencji Generalnej Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury⁴¹,

Postanowienia Konwencji z 1970 roku zostały wprowadzone do ustawodawstwa Ukrainy ustawą z dnia 21 września 1999 roku o eksporcie, imporcie i zwrocie dóbr kultury. Zgodnie z art. 1 tej ustawy dobrami kultury są przedmioty kultury materialnej i duchowej, które mają znaczenie artystyczne, historyczne, etnograficzne

³⁹ V.D. Hulkevych, *Aktualni pyannia kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty kulturnoi spadshchyny pid chas vijskovoho konfliktu*, [w:] *Aktualni pyannia vzaïmodii instytutiv hromadianskoho suspilstva i orhaniv publicznego administruvannia v napriamku rozvytku pravovoi systemy Ukrainy. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferencii 31 zhovtnia – 01 lystopada 2014 r.*, Kyiv 2014, s. 107–110; *idem*, *Kryminalno-pravovi aspekty mizhnarodnoi systemy zakhystu kulturnoi spadshchyny pid chas vijskovoho konfliktu*, „*Almanakh mizhnarodnoho prava*” 2017, nr 17, s. 72–80.

⁴⁰ Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and> (dostęp: 11.05.2022).

⁴¹ Pro ratyfikaciiu Konvencii pro zakhody, spriamovani na zaboronu ta zapobihannia nezakonnomu vvezenniu, vyvezenniu ta perekhodu prava vlasnosti na kulturni cinnosti: Ukaz Prezhydii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR vid 10 lutoho 1988 r., nr 5396-XI, VVR, 1988, nr 8, s. 211.

i naukowe i podlegają zachowaniu, reprodukcji i ochronie zgodnie z ustawodawstwem Ukrainy.

Zgodnie z art. 14 ustawy o eksporcie, imporcie i zwrocie dóbr kultury następujące dobra kultury w ogóle nie podlegają wywozowi z Ukrainy:

- wpisane do Państwowego Rejestru Narodowego Dziedzictwa Kulturalnego;
- ujęte w Narodowym Zasobie Archiwalnym;
- włączone do Zbioru Muzealnego Ukrainy.

Inne wartości kulturowe mogą być wywożone tylko na podstawie zezwolenia wydanego przez Ministerstwo Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy.

Zgodnie z częścią 1 art. 201 KKU przemieszczanie dóbr kultury przez granicę celną Ukrainy bez kontroli celnej lub z ukryciem przed kontrolą celną uznano za przestępstwo:

Art. 201. Przemyt

1. Przemyt, czyli przemieszczanie przez granicę celną Ukrainy bez kontroli celnej lub z ukryciem przed kontrolą celną dóbr kultury, materiałów wybuchowych, radioaktywnych, broni lub amunicji (z wyjątkiem gładkolufowej broni myśliwskiej lub amunicji), części broni palnej, a także specjalnych technicznych środków informacji niejawnej —

podlega karze pozbawienia wolności od trzech do siedmiu lat.

2. Ten sam czyn popełniony po uprzedniej zмовie grupy osób lub osoby uprzednio skazanej za przestępstwo na podstawie niniejszego artykułu lub funkcjonariusza zajmującego stanowisko służbowe —

podlega karze pozbawienia wolności od 5 do 12 lat z konfiskatą majątku.

Oczywiste jest, że Ministerstwo Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy utraciło kontrolę nad eksportem ukraińskich dóbr kultury kulturowych, a niektóre z nich, w tym skradzione, mogą być nielegalnie wywożone poza Ukrainę.

Kolejną problematyczną kwestią jest utrata przez Ukrainę kontroli nad jej dobrami kultury, które formalnie nie opuściły granic państwa, ale zostały przeniesione z części terytorium nieuznanych za okupowane lub już wyzwolone, na czasowo okupowane terytorium Ukrainy, uznane za takie na podstawie ustawy z dnia 15 kwietnia 2014 roku o zapewnieniu praw i wolności obywateli oraz ustroju prawnego na czasowo okupowanym terytorium Ukrainy⁴².

Krótką analizę ukraińskiego ustawodawstwa dotyczącego odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciwko dziedzictwu kulturowemu w czasie konfliktu zbrojnego pokazuje jego niedoskonałości, zwłaszcza w porównaniu z przepisami kodeksu karnego Rzeczypospolitej Polskiej. Niewątpliwie przepisy o odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciwko dziedzictwu kulturowemu w czasie konfliktu zbrojnego wymagają udoskonalenia i uregulowania w odrębnym artykule KKU lub w odrębnej części art. 438 KKU.

⁴² Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2014 roku nr 1207-VII, VVR, 2014, nr 26, s. 892.

Obowiązujące prawodawstwo ukraińskie umożliwia jednak skuteczne prowadzenie śledztwa w sprawie przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu popełnionych przez rosyjskie wojsko w Ukrainie.

3. Śledztwa w sprawie zbrodni przeciwko ukraińskiemu dziedzictwu kulturowemu popełnionych podczas wojny z Federacją Rosyjską w Ukrainie

Ukraińskie organy śledcze i prokuratura aktywnie toczą postępowanie w sprawie zbrodni przeciwko pokojowi, bezpieczeństwu ludzkości oraz prawu i porządkowi międzynarodowemu popełnionych przez przywódców Federacji Rosyjskiej, rosyjskich propagandystów i wojsko.

Według Prokuratury Generalnej na dzień 11 maja 2022 roku zarejestrowano 11 192 postępowania karne o przestępstwa z art. 438 KKKU naruszenie prawa i zwyczajów wojny. Oczywiście większość dotyczy złego traktowania cywilów przez wojsko rosyjskie, innych naruszeń praw lub zwyczajów wojny przewidzianych w konwencjach międzynarodowych zatwierdzonych przez Radę Najwyższą Ukrainy oraz zakazu dopuszczania się takich działań.

Jednocześnie ukraińskie organy śledcze i prokuratura prowadzą aktywne śledztwo w sprawie celowego uszkodzenia oraz zniszczenia ukraińskich obiektów dziedzictwa kulturowego i kradzieży dóbr kultury dokonanych przez rosyjskie wojsko i ich wspólników w Ukrainie. W szczególności Prokuratura Generalna poinformowała o wszczęciu postępowania karnego w sprawie kradzieży dóbr kultury, w tym złota scytyjskiego, z Muzeum Krajoznawczego w Melitopolu⁴³.

Prowadzenie dochodzeń w sprawie przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu nie jest tak łatwe jak w czasach pokoju. Szczególnie trudne jest prowadzenie dochodzeń w sprawie zbrodni popełnionych na terytoriach okupowanych. Dlatego ważne jest stosowanie nowoczesnych metod zbierania dowodów, takich jak stały monitoring sieci społecznościowych, w tym rosyjskich. Różne nieformalne społeczności, którym udało się już zidentyfikować rosyjskich przestępców wojskowych, mogą być zaangażowane w poszukiwanie sprawców przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu. W celu ustalenia lokalizacji i dalszych losów skradzionych dóbr kultury konieczne jest systematyczne sprawdzanie dzieł sztuki i artefaktów wystawianych na aukcjach, także w internecie. Dziś znane są już numery rosyjskich jednostek woj-

⁴³ Ofis Heneralnoho prokurora, *Vykradennia viyskovymy RF nacionalnykh cinnostei Ukrainy z muzeiu v okupovanomu Melitopolu — rozpochato provadzhennia*, <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/vikradennya-viiskovimi-rf-nacionalnix-cinnostei-ukrayini-z-muzeyu-v-okupovanomu-melitopoli-rozpocato-provadžennya> (dostęp: 11.05.2022).

skowych działających w konkretnych rejonach Ukrainy, i dane dowódców, którzy wydali rozkazy niszczenia obiektów dziedzictwa kulturowego.

Tylko skuteczne śledztwo w sprawie przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu Ukrainy postawi sprawców przed wymiarem sprawiedliwości, zrekompensuje wyrządzone szkody i zwróci Ukrainie skradzione dobra kultury.

Podsumowanie

Barbarzyńskie metody akcji zbrojnych na terytorium Ukrainy prowadzonych przez Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej skłaniają do podjęcia dodatkowych działań na rzecz zachowania narodowych dóbr kultury. Przede wszystkim z muzeów, archiwów i innych repozytoriów w miastach położonych w pobliżu linii frontu, granicy państwowej z Federacją Rosyjską i linii demarkacyjnej z terytoriami czasowo okupowanymi powinno się przenieść w bezpieczne miejsca cenne dobra kultury. W instytucjach nadal działających mogą one zostać zastąpione kopiami, a oryginały należy przechowywać w bezpiecznym miejscu.

Niewątpliwie ukraińskie ustawodawstwo dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego wymaga skodyfikowania, wyjaśnienia terminologii i usprawnienia procedury prowadzenia ważnych rejestrów. Niestety prace w tym kierunku również przed rosyjskim atakiem przebiegały wyjątkowo wolno.

Do czasu skodyfikowania krajowego ustawodawstwa o ochronie dziedzictwa kulturowego, zważywszy na obowiązujące przepisy, słuszne byłoby wyszczególnienie w odrębnym punkcie art. 438 KUK. Przepis ten można sformułować następująco:

1. Umyślne zniszczenie lub uszkodzenie obiektu dziedzictwa kulturowego, umyślne zniszczenie, uszkodzenie, kradzież, grabież, rozbój lub inne przywłaszczenie dóbr kultury, popełnione na obszarze okupowanym, zajęтым lub na którym toczą się działania zbrojne, z naruszeniem umów międzynarodowych ratyfikowanych przez Radę Najwyższą Ukrainy, a także wydanie nakazu o dokonanie takich działań — podlega karze pozbawienia wolności od lat 8 do 12.

Proponowane zmiany nie są jedyną opcją, ale umożliwią skuteczniejsze dochodzenie w sprawie zbrodni przeciwko dziedzictwu kulturowemu popełnionych przez rosyjskie wojsko. Zmiana ustawodawstwa i wzmocnienie środków ochrony zabytków i wartości kulturowych zapewnią właściwą ochronę dziedzictwa kulturowego Ukrainy.

Bibliografia

Opracowania

- Bazov V.P., *Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychaiv viyny (analiz skladu zloczynu)*. Dysertacia, Kharkiv 2008.
- Forrest C.J.S., *The Doctrine of Military Necessity and the Protection of Cultural Property during Armed Conflicts*, „California Western International Law Journal” 37, 2007, nr 2.
- Hulkevych V.D., *Aktualni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochynty proty kulturnoi spadshchyny pid chas vijskovoho konfliktu*, [w:] *Aktualni pytannia vzaïemodii instytutiv hromadianskoho suspilstva i orhaniv publichnoho administruvannia v napriamku rozvytku pravovoi systemy Ukrainy*. Materiały mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferencii 31 zhovtnia – 01 lystopada 2014 r., Kyiv 2014.
- Hulkevych V.D., *Kryminalno-pravovi aspekty mizhnarodnoi systemy zakhystu kulturnoi spadshchyny pid chas vijskovoho konfliktu* „Almanakh mizhnarodnoho prava prava” 2017, nr 17.
- Kowal D.O., *Mizhnarodno-pravovyi zakhyst kulturnykh cinnostei u zviazku zi zbroinym konfliktom*. Dysertacia, Odesa 2014.
- Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna*, red. M.I. Melnyk, V.A. Klymenko, Kyiv 2004.
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar*, red. V.V. Stashys, V.Y. Tacyi, Kharkiv 2006.
- Myronova M.O., *Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychaiv viyny*. Dysertacia, Dnipropetrovsk 2008.
- Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*, red. S.S. Yacenko, Kyiv 2006.
- Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*, red. M.I. Melnyk, M.I. Khavronik, Kyiv 2019.
- Schreiber H., *Wprowadzenie — zarys historii idei ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych*, [w:] *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*, red. K. Zalasinska, W. Kowalski, K. Piotrowska-Nosek, H. Schreiber, Warszawa 2014.
- Slovnnyk ukrainskoi movy v 11 tomach*, t. 8, Kyiv 1977.
- V. Putin. „On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>.
- Vrdoljak A.F., *Cultural Heritage in Human Rights and Humanitarian Law*, [w] *Human Rights and International Humanitarian Law*, red. O. Ben-Naftali, Oxford 2009.

Akty prawne

- Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention 1954, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and>.
- International Committee of The Red Cross Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/135>.

- International Committee of The Red Cross, Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899, <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=CD0F6C83F96FB459C12563CD002D66A1&action=openDocument>.
- International Committee of The Red Cross, Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907, <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=4D47F92DF3966A7EC12563CD002D6788&action=openDocument>.
- International Committee of The Red Cross, Convention (IX) concerning Bombardment by Naval Forces in Time of War. The Hague, 18 October 1907, <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=F13F9FFC628FC33BC12563CD002D6819&action=openDocument>.
- International Committee of The Red Cross, Geneva Conventions of 1949 and Additional Protocols, and their Commentaries, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp?redirect=0>.
- International Committee of The Red Cross, Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code). 24 April 1863, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/110>.
- International Court of Justice, Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Ukraine v. Russian Federation*), <https://www.icj-cij.org/en/case/182>.
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. nr 2341-III, VVR, 2001, nr 25–26.
- Pro nacionalnu bezpeku: Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r. nr 964-IV, VVR, 2003, nr 39.
- Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy vid 8 chervnia 2000 r. nr 1805-III, VVR, 2000, nr 39.
- Pro pryednannia Ukrainy do Druhoho protokolu do Haazkoi Konvencii pro zakhyst kulturnykh cinnostei u razi zbroinoho konfliktu 1954 roku.: Zakon Ukrainy vid 30 kvitnia 2020 r. nr 585-IX. VVR, 2020, nr 39.
- Pro ratyfikaciiu Konvencii pro zakhody, spriamovani na zaboronu ta zapobihannia nezakonnomu vvezenniu, vyvezenniu ta perekhodu prava vlasnosti na kulturni cinnosti: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR vid 10 lutoho 1988 r. nr 5396-XI, VVR, 1988, nr 8.
- Pro vvezennia, vyvezennia ta povernennia kulturnykh cinnostei: Zakon Ukrainy vid 21 veresnia 1999 roku, nr 1068-XIV, VVR, 1999, nr 48.
- Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy „Pro vchynennia Rosiyskoiu Federacieiu henocydu ukrainskoho narodu: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 14 kvitnia 2022 roku), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>.
- Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, 26 March 1999, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130696>.

Źródła internetowe

- Gettleman J., Chubko O., *Ukraine says Russia looted ancient gold artifacts from a museum*, „The New York Times” 30.04.2022, <https://www.nytimes.com/2022/04/30/world/europe/ukraine-scythia-gold-museum-russia.html>.
- <https://www.youtube.com/watch?v=PVZoO2YCoGg>.
- Istorychna pravda, *Zruinovano pamiatku Belhiiskoi arkhitekturnoi spadshchyny Lysychanska*, <https://www.istpravda.com.ua/short/2022/05/3/161285/>.

- LB.UA., *Okupanty znyshchyly kraieznavchyi muzei u Mariupoli*, https://lb.ua/culture/2022/04/19/513936_okupanti_znishchili_kraieznavchyi_muzei.html.
- Ministerstvo kultury ta informacii noi polityky Ukrainy. *Recorded war crimes*, <https://mkip-nation.site/mkip/e9a4dfe6aa284de38673efedbe147b51?v=f43ac8780f2543a18f5c8f45afdce5f7>.
- Ofis Heneralnoho prokurora. *Vykradennia viyskovymy RF nacionalnykh cinnostei Ukrainy z muzeiu v okupovanomu Mepitolu — rozpochato provadzhennia*, <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/vikradennya-viiskovimi-rf-nacionalnix-cinnostei-ukrayini-z-muzeyu-v-okupo-vanomu-melitopoli-rozpochato-provadzhennya>.
- Radio Svoboda, *Skifske zoloto ne v okupantiv, yoho vdalosia vriatuvaty — Zaporizka OVA*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skifske-zoloto-ukrayina/31827276.html>.
- Chernihiv city, *Ponad 20 zlochiniv proty kulturnoi spadshchyny zafiksuvaly u Chernihovi*, <https://chernihiv.city/articles/205313/ponad-20-zlochiniv-proti-kulturnoi-spadschini-ukraini-zafiksuvali-u-chernigovi>.
- TSN, *Na Kyivshchyni okupanty znyshchyly muzei z unikalnymy tvoramy Marii Pryimachenko: foto*, <https://kyiv.tsn.ua/na-kiyivschini-okupanti-znischili-muzei-z-unikalnimi-tvorami-mariyi-pryimachenko-foto-1991434.html>.
- Ukrainska pravda, *OVA pokazala znyshchryni muzei Skovorody*, <https://www.prawda.com.ua/news/2022/05/7/7344617/>.
- Ukrinform, *U centri Mariupola rosiiski zaharbnyky skynuly bombu i znyszczyli Dramatyczny teatr, de khovalysia sotni ludei*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3431607-u-centri-mariupola-zagarniki-znisili-dramatichnij-teatr-de-hovalisa-sotni-ludei.html>.

Protection of cultural heritage during armed conflict by criminal law in Ukraine

Summary

The attack of the Russian Federation on Ukraine on 24 February 2022 and the subsequent hostilities on the territory of Ukraine constitute the largest military conflict in Europe since the end of World War II. From the first days of the attack on Ukraine, the Russian armed forces have openly and extensively violated generally accepted laws and customs of war. Russian troops fire rockets, artillery, and other weapons, including prohibited weapons, at Ukrainian towns and villages, targeting civilian objects: hospitals, schools, universities and museums, houses, and cultural heritage sites. In the temporarily occupied territory of some regions of Ukraine, the Russian soldiers are killing, kidnapping and raping civilians, stealing and destroying public and private property, including agricultural products. The invaders also steal and export Ukrainian cultural property.

The Ukrainian cultural heritage has suffered the greatest blow since the conquest of Ukraine by Bolshevik Russia in the first half of the last century and the occupation of Ukraine by Nazi Germany during World War II. Despite the state of war, Ukrainian law enforcement agencies are obliged to investigate crimes against the national cultural heritage. Ukraine is a party to the 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two protocols. Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine provides for criminal liability for looting of national valuables and other violations of laws and customs of war under international treaties, approved by the Verkhovna Rada of Ukraine, as well as

ordering such actions. Some vagueness in the wording of the features of this crime cannot impede the effective investigation of crimes against cultural heritage. At the same time, the importance of investigating crimes against Ukrainian cultural heritage encourages the improvement of the provision on criminal liability and its presentation in accordance with the provisions of Art. 15 of the Second Protocol to the 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict.

The efforts of Ukrainian law enforcement agencies and prosecutors to investigate crimes against cultural heritage deserve international support. The revealed instances of destruction of cultural heritage sites and illegal export of Ukrainian cultural property outside the state must be thoroughly analyzed. All available methods, including monitoring of social networks and specialized online auctions, should be used to investigate crimes against the national cultural heritage.

Keywords: cultural heritage, cultural property, criminal law protection, armed conflict, Russia's attack on Ukraine

Володимир Гулкевич

Івано-Франківська обласна прокуратура

Кримінально-правова охорона культурної спадщини в Україні під час збройного конфлікту

Анотація

Напад Російської Федерації на Україну 24 лютого 2022 року та подальші воєнні дії на території України є найбільшим військовим конфліктом у Європі після закінчення Другої світової війни. З перших днів нападу на Україну російські збройні сили відкрито та широкомасштабно порушують загальновизнані закони та звичаї війни. Російські війська обстрілюють ракетами, артилерією та іншими, у тому числі забронированими видами зброї, українські міста та села, обираючи цілями для нападу цивільні об'єкти: лікувальні установи, заклади освіти та культури, житлові будинки, об'єкти культурної спадщини. На тимчасово окупованій території окремих областей України російські військові убивають, викрадають та гвалтують мирних жителів, викрадають та знищують державне та приватне майно, у тому числі продукти сільського господарства. Загарбники викрадають та вивозять за межі держави українські культурні цінності.

Українська культурна спадщина зазнає найбільшого удару з часів загарбання України більшовицькою Росією у першій половині минулого століття та окупації України нацистською Німеччиною під час Другої світової війни. Незважаючи на стан війни, українські правоохоронні органи зобов'язані розслідувати злочини проти національної культурної спадщини. Україна є стороною Конвенції про охорону культурних цінностей у випадку військового конфлікту 1954 року та двох протоколів до цієї конвенції. Стаття 438 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за розграбування національних цінностей та за інші порушення порушення законів

та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Певна нечіткість у формулюванні ознак цього злочину не може завадити ефективному розслідуванню злочинів проти культурної спадщини. Водночас, зважаючи на важливість розслідування злочинів проти української культурної спадщини, доцільно удосконалити припис про кримінальну відповідальність, виклавши його відповідно до положень ст. 15 Другого Протоколу до Конвенції про охорону культурних цінностей у випадку військового конфлікту 1954 року.

Зусилля українських правоохоронних органів та прокуратури щодо розслідування злочинів проти культурної спадщини заслуговують міжнародної підтримки. Виявлені факти знищення об'єктів культурної спадщини, незаконного вивезення українських культурних цінностей за межі держави повинні бути всебічно розслідувані. Для документування викритих злочинів проти національної культурної спадщини необхідно використовувати усі доступні методи, у тому числі моніторинг соціальних мереж, спеціалізованих інтернет-аукціонів.

Ключові слова: культурна спадщина, культурні цінності, кримінально-правова охорона, збройний конфлікт, напад Росії на Україну